

PODJELA ZADARSKIH »ARHIVA« IZMEĐU ITALIJE I KRALJEVINE SHS (1924—1926)**

Šime Peričić

I.

Podjela spisa zadarskih »arhiva« između Kraljevine SHS i Italije nakon priključivanja Zadra i Lastova Italiji bila je za našu znanost itekako zanimljiv i važan čin. Tom problemu dosad nije poklanjana odgovarajuća pažnja i zanimanje. Istina, o današnjem Historijskom arhivu u posljednje je vrijeme pisano relativno mnogo. U svojim člancima tek je Ivan Grgić postavio ovaj problem,¹ dok ga je Dinko Foretić samo uzgredno spomenuo.² To je zapravo bilo samo nagovještaj ovog problema našoj javnosti, a nikako njegov cjelokupni prikaz.

Upravo zbog toga smo nakanili kazati riječ-dvije o postupku podjele nekih zadarskih »arhiva« (ne radi se samo o spisima Historijskog arhiva!) koji je obavila mješovita jugoslavensko-talijanska komisija u dvije etape, 1924. i 1926. godine. Donedavno to nije bilo moguće uraditi jer su u Historijskom arhivu bila sačuvana samo četiri omanja svežnja spisa talijanske delegacije u spomenutoj komisiji, što je tek neznatni dio njezine ukupne korespondencije. Pred nekoliko godina je Historijski arhiv u Zadru od dr. Bože Dulibića iz Šibenika dobio na poklon šest svežnjeva korespondencije naše, jugoslavenske delegacije, kojoj je stalnim predsjednikom bio njegov otac dr. Ante Dulibić.³

** Ovo je nešto prerađena radnja za arhivistički stručni ispit predana Komisiji 1969. godine. Naknadno smo pregledali Nagyjevu ostavštinu u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, ali pri tom nismo pronašli ništa što bi nam pomoglo osvijetliti ovaj problem. Jamačno neku građu o ovome posjeduju diplomatski arhiv SSIP-a u Beogradu, talijanski diplomatski arhiv ili ostavština talijanskog senatora Salate, ali to nismo bili u prilici istražiti. Zato smo radnju izradili isključivo na temelju dokumentacije Historijskog arhiva u Zadru, pa je treba smatrati samo prilogom ovom pitanju.

¹ Zadarski arhiv između dva rata, Glas Zadra, br. 43. od 26. I. 1952. i Historijski arhiv u Zadru, Zadar — zbornik, Zagreb 1964. — Međunarodni ugovori služe se terminom »arhiv« za oznaku arhivske ustanove, arhivskog fonda ili zbirke, odnosno registrature. Zato smo taj termin označili u navodnicima kad on ne podrazumijeva arhivsku ustanovu, kako ne bi bilo terminološke zbrke.

² Kratak historijat i opći inventar Državnog arhiva u Zadru, Arhivist, br. 1, dodatak III, Beograd 1955.

³ Tu građu ćemo unaprijed nazivati korespondencija D, a onu talijanske delegacije korespondencija T.

Tako je dakle stjecajem okolnosti na jedno mjesto koncentrirana gotovo sva dokumentacija djelovanja spomenute komisije. Ondje se nalazi velik dio korespondencije obiju delegacija s njihovim pretpostavljenima, popisi podijeljene arhivske građe i razni izvještaji članova komisije, pa ćemo na osnovi toga materijala barem pokušati rekonstruirati rad te komisije i utvrditi eventualne posljedice toga čina, naročito s obzirom na onaj dio arhivalija koji je tom prilikom dodijeljen bio Kraljevini SHS. Naravno, ne možemo tvrditi da je dostupna dokumentacija cjelovit refleks djelovanja dotične komisije, jer postoji još uvijek mogućnost da svaka pojedinost ne bude osvijetljena u dovoljnoj mjeri.

II.

Davne težnje talijanskog imperijalizma za posjedovanjem istočne obale Jadranskog mora bile su na pragu ostvarivanja već 1915. godine, kada su naime saveznici Londonskim ugovorom obećali Italiji velik dio našeg obalnog pojasa kao nagradu za njezino sudjelovanje u ratu na njihovoj strani. U suton Austro-Ugarske, 3. studenoga 1918. god., Italija je na osnovi tadašnjeg primirja između saveznika i vojnih predstavnika Monarhije izvršila vojnu okupaciju onog dijela Dalmacije koji joj je bio obećan službeno prije nekoliko godina. Mlada balkanska država, Kraljevina SHS, nije se mogla pomiriti takvim aktom, pa je svim silama nastojala ove krajeve zadržati za sebe kao organski dio južnoslavenske cjeline. Zbog toga se na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. god. vodila žestoka i dramatična borba između talijanskih i jugoslavenskih diplomata. Pitanje je tada ostalo neriješeno, pa je odlučeno da se odnosne države međusobno sporazumiju kako će riješiti taj problem. To je i učinjeno poznatim Rapalskim ugovorom od 12. studenoga 1920. god., prema kojem su Italiji pripali neki dijelovi našeg teritorija, među njima otok Lastovo i grad Zadar s najbližom okolicom. Ta je činjenica za nas značila gubitak ne samo u teritorijalnom nego i arhivističkom smislu, kako ćemo kasnije pokazati. Naime, kada je konačno riješen problem teritorijalnog razgraničavanja, odmah su iskrslili neki novi problemi u vezi s tim, koje je trebalo što skorije riješiti u interesu ažurnog vođenja službene administracije obiju država. Jedan od tih problema bilo je pitanje podjele spisa dalmatinskih »arhiva«, odnosno »arhiva« grada Zadra kao bivšeg pokrajinskog središta, gdje su bili pohranjeni administrativni i sudski dokumenti koji su se odnosili na stanovništvo cjelokupne pokrajine.⁴

Već je članom 2. Rapalskog ugovora predviđeno da će se posebnom konvencijom utvrditi sve ono što tangira odnose Zadra s okolicom i svom Dalmacijom, »obuhvatajući i pravednu podjelu pokrajinskih i općinskih dobara i odnosnih arhiva« (podcrtao Š. P.).⁵ To je i učinjeno nacrtano u Rimu 1921,⁶ a onda u konačnom obliku ugovorom sklopljenim između Kraljevine SHS i Italije u tom gradu 23. listopada

⁴ Podijeljeni su bili i arhivi koji su se odnosili na Trst, Istru i Slovensko primorje, što je radila posebna komisija.

⁵ Vidi: Rapalski ugovor i sporazumi i konvencije između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, Beograd 1923, str. 6.

⁶ J. Nagy, Naše arhivalno pitanje do konca g. 1922, Narodna starina, sv. 3, Zagreb 1922, str. 32.

1922. godine⁷; članovima 25—31. regulirana je podjela spisa dalmatinskih »arhiva«, »arhiva« čitave pokrajine, premda se to stvarno odnosilo jedino na arhiv i neke registrature Zadra. Zapravo to se u prvom redu odnosilo na pisani materijal koji je bio još uvijek potreban upravi, operativi. Kako pri sklapanju ovog sporazuma nisu sudjelovali arhivski stručnjaci, to je bilo moguće da Talijani nametnu član 31. u kojem se kaže: »Onaj dio zadarskih arhiva s aktima, dokumentima ili predmetima koji su u njoj sačuvani, a koji predstavljaju tragove ili uspomenu na gospodstvo Mletačke Republike u Dalmaciji neće biti predmet podjele; njih će zadržati talijanska država« (pasus drugi).⁸

Tom Konvencijom su perfektuirane mnoge pojedinosti predstojećeg posla, ali je ona u sebi ipak krila mnoge nedorečenosti koje su kasnije izazivale nepotrebne sporove. Tada je određeno da se izvrši podjela »arhiva«, nekih kancelarijskih biblioteka, knjiga i javnih registara, bilježaka, računa, karata, planova, spisa, dokumenata, protokola, indeksa i ostalih predmeta (namještaj, slike) koji su ranije bili svojina austro-ugarskih vlasti, kancelarija i zavoda, građanskih i vojnih, kako državne uprave tako i samoupravnih i općinskih uprava. U tu svrhu je trebalo formirati posebnu komisiju u kojoj će obje strane biti zastupljene jednakim brojem zastupnika. Među »arhive« se ubrajaju tzv. protokolarni uredi odnosno njihov pisani materijal, kao i bilježnički spisi koji se čuvaju kod sudova. Za sjedište komisije, naravno, određen je Zadar, a ona je trebala započeti rad tri mjeseca po stupanju na snagu ovog sporazuma, dakle početkom 1923. godine.

Prema članu 27. spomenutog sporazuma dužnosti buduće komisije su trebale biti slijedeće: izdvajanje spisa koji su neophodni upravnom aparatu jedne i druge države i usporedo s tim napraviti točne liste onih spisa koji će biti dostavljeni nadležnim vlastima na korištenje i čuvanje. Komisija je bila dužna obaviti odvajanje spisa tekuće administracije od onih starijih, nastalih četrdeset godina prije potpisivanja primirja (3. XI. 1918), dok će se s ostalim spisima, kako je rečeno, postupiti prema pravilima koja će se donijeti za tzv. historijske spise. Oni tekući spisi koji se odnose na interese jedne od ovih dviju država komisija će podijeliti najprije i dati ih njima na službenu uporabu. Ako bude građe od interesa za obadvije države, a bude smatrana nedjeljivom iz bilo kojeg razloga, ta će građa u tom slučaju biti dodijeljena Kraljevini SHS, osobito onda ako se ona odnosi na svu Dalmaciju, tako da se Italiji eventualno ustupe oni spisi koji su od posebnog interesa za njoj anektirani teritorij. Sve to vrijedi isto tako za pomoćne knjige i bilježničke arhive.

Istodobno je istaknuto (član 27 b Konvencije) da će »arhiv« odnosno registratura pokrajinskog (zemaljskog) dalmatinskog sabora u cjelosti pripasti Kraljevini SHS, a isto tako i registratura zemaljskog gospodarskog vijeća, osim spisa koji se neposredno odnose na teritorij pripojen Italiji. Isto vrijedi za arhiv političke općine Zadar, jer je njezin veći nekadašnji dio pripadao Kraljevini SHS. Ako neka arhivska građa bude dodijeljena jednoj strani, ali je stvarno od interesa za obje

⁷ Podrobnije je o tome pisao J. Nagy u beogradskom listu *Novi život* od 24. V. 1924; vidi *Rapalski ugovor i sporazumi* ... glava V, član 25—31; *Službene novine* od 23. II. 1923.

⁸ J. Nagy, *Naše arhivalno pitanje do konca godine 1923*, *Narodna starina*, sv. 6, 1923, str. 258.

države, onda će druga strana moći nesmetano napraviti kopiju, izvod ili fotografiju odnosno dokumenta. No u iznimnim slučajevima dokumenti će se ustupati i na posudbu na određeno vrijeme (član 30). Spisi i dokumenti koji se isključivo odnose na privatno pravo ili interes privatnih osoba (pravnih) nastanjenih na teritoriju Kraljevine SHS bit će joj na osnovi toga i trajno dodijeljeni (član 31).

Već tada je utanačeno, dakako bez konzultacije kompetentnih stručnjaka, da će oni spisi zadarskih arhiva koji svjedoče o mletačkoj upravi, kako je već spomenuto, ostati u cjelosti u Zadru. Članom 29. dogovoreno je da će do izvršenosti postupka podjele svi arhivi ostati nedirnuti na svojem mjestu, tamo gdje su zatečeni u listopadu 1918. godine. Buduća mješovita komisija je trebala odlučivati većinom glasova (član 28), ali se odmah na osnovi toga moglo naslutiti da će neminovno dolaziti do nesuglasica, posebno kada se tome pridruži antagonizam koji je među delegatima uvjetovala sama politička situacija, nesklad zbog podjele teritorija između tih dviju država. Štoga od toga se valjda i očekivalo, kako pokazuje činjenica da je već tada bilo odlučeno kako će u slučaju nesporazuma arbitar biti određen od stalnog sekretarijata Društva narodâ, netom osnovanoga. Međutim, drugačiji ključ broja delegata nije stvarno bio moguć, pa je trebalo čekati rad komisije u praksi.

III.

Premda se u spomenutoj Konvenciji naglasilo da će komisija za podjelu dalmatinskih arhiva započeti rad već tri mjeseca nakon njezina stupanja na snagu, ipak se to nije obistinilo u tom roku. Možda je tome bio razlog što je ovaj problem trebalo rješavati u kompleksu podjele ostalih državnih dobara, pa je sama podjela arhiva postala posao od sekundarne važnosti. Tijekom 1923. god. ipak je konstituirana mješovita komisija za sistematizaciju i podjelu dobara između Kraljevine SHS i Italije, koja je bila zadužena za organizaciju cjelokupnog aparata u svrhu realizacije toga zamašnog posla. Predsjednik te komisije bio je dr. Jovo Metličić, dotadašnji istaknuti politički radnik Dalmacije.

Posredništvom ove komisije Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine SHS sredinom 1923. god. iniciralo je akciju za pripremu podjele zadarskih arhiva. Dekretom od 20. lipnja te godine (br. 4539) ono je za jednog delegata u jugoslavensko-talijanskoj komisiji za podjelu »arhiva« postavilo dr. Antu Dulibića, sudskog savjetnika i političara iz Šibenika. Pored njega su u jugoslavensku delegaciju u svojstvu eksperata bili imenovani dr. Niko Depolo, vijećnik Stola sedmorice u Zagrebu, Ivan Galzigna, financijski dvorski savjetnik, Sava Bošković, vladin savjetnik i Dinko Buzolić, svi iz Splita. Bilo je predviđeno da će Komisiji povremeno, prema potrebi, pomagati posebni tehnički stručnjaci pojedinih struka,⁹ što se kasnije nije ostvarilo, iako je za to bilo potrebe.

Talijansku delegaciju u komisiji sačinjavali su Alfredo Bencovich, predsjednik suda i dr. Emilio Re, glavni arhivist bivšeg namjesničkog arhiva, tada pri prefekturi u Zadru, a u ulozi eksperta su fungirali sudski savjetnik Tommaso Medich, financijski savjetnik Antonio Smi-

⁹ Historijski arhiv u Zadru (HAZd), korespondencija D, broj 1.

rich, savjetnik prefektуре Alberto degli Alberti i poštanski tajnik Spiro Valles.

Da bi delegacije imale jednak broj pravnih delegata, naknadno je, shodno naputku Konvencije, dr. Dulibić privremeno imenovao svog kolegu Galzignu za drugog člana.¹⁰ Tada je komisija postala kompletna i mogla započeti rad, pošto je i talijanska vlada službeno priznala Galzignu za drugog člana jugoslavenske delegacije,¹¹ koji će, usporedo s tim, obavljati i funkciju stručnjaka za financijske registrature. To je međutim pravilo smetnje radu komisije, jer Galzigna zaista nije mogao u isto vrijeme biti na njezinim sjednicama i raditi naporne poslove eksperta. Dr. A. Dulibić je to uskoro uvidio i nastojao za drugog člana delegacije Kraljevine SHS angažirati dobrog poznavaoca dalmatinske povijesti profesora Niku Stipčevića iz Splita. Budući da je ministar Ninčić inzistirao na štednji, ta namjera nije bila ostvarena.¹²

Potrebno je ovdje napomenuti da je za vrijeme okupacije jednog dijela Dalmacije od strane Italije (1918—1923) bilo slučajeva da su neki spisi odlazili iz Zadra. Tako je poznato da je krajem listopada 1920. god. pokrajinska vlada za Dalmaciju u Splitu tražila od okupacijskih vlasti sve spise i projekte koji se odnose na građevinske poslove na neokupiranom dijelu pokrajine, smještene tada kod dalmatinskog namjesništva u Zadru. Nadalje, inž. Anti Celeginu su, čini se, nešto kasnije dani neki spisi o raznim gradnjama, hidrografskoj službi i bujicama, a mnogo je spisa pojedinačno ustupljeno privatnim osobama radi rješavanja njihovih vitalnih problema. Prema riječima dr. A. Dulibića, čini se da je i 1921. god. iz Zadra odnesena izvjesna količina financijskih spisa namjesništva.¹³ Sudeći po mnogim indicijama, postoji vjerovatnost da je bilo i drugih sličnih slučajeva čije nam pojedinosti nisu poznate, premda smo nastojali da ih otkrijemo.

Komisija se sastala u drugoj polovini lipnja 1924. god. u Zadru i prvu zajedničku sjednicu održala 21. toga mjeseca. Talijanski predstavnici su odmah postavili neosnovani prigovor na pravo Galzigne da obavlja dužnost drugog pravog člana delegacije Kraljevine SHS, što je ipak riješeno nekoliko dana kasnije na obostrano zadovoljstvo. Na toj sjednici je odlučeno da će dužnost predsjednika talijanske delegacije obavljati Alfredo Bencovich, a one Kraljevine SHS dr. Ante Dulibić. Također je odlučeno tom prilikom da će se zapisnici komisije voditi na talijanskom jeziku, jer je talijanski bio poznat svim članovima komisije, a hrvatski nije.¹⁴ Petnaest dana kasnije za predsjednika komisije je izabran jednoglasno A. Bencovich, čime je bila završena njezina konačna konstitucija.¹⁵ Na svojoj sjednici od 25. VI. iste godine¹⁶ komisija je odlučila da će najprije biti podijeljeni spisi koji su bili neophodni svaki-dašnjem radu administracije obiju država, kako je to predvidjela Konvencija, pa su među prioritetni materijal uvršteni demanijalni spisi, arhiv mapa, namjesničko računovodstvo, personalni spisi pošta i neki

¹⁰ Isto, br. 16.

¹¹ Isto, br. 35, 36.

¹² Isto, br. 37.

¹³ Isto, br. 78.

¹⁴ Isto, zapisnik I. sjednice komisije od 21. VI. 1924.

¹⁵ Isto, zapisnik VII. sjednice od 5. VII. 1924.

¹⁶ Isto, zapisnik IV. sjednice istog datuma.

drugi manji fondovi¹⁷. U isto vrijeme je zaključeno da se tekućim spisima (*atti correnti*) smatraju oni koji su nastali od 1. siječnja 1878. godine do raspada Austro-Ugarske, odnosno dana potpisivanja primirja, kako je to predviđeno članom 27. Konvencije za opće sporazume¹⁸. Predspisi (*ante acta*) trebali su pripasti spisu nastalom poslije potpisivanja primirja (3. XI. 1918), osim u iznimnim slučajevima¹⁹. Spomenut ćemo i da je vladalo mišljenje u Kraljevini SHS da će njoj biti izručene i Grimanijeve mape, koje su još uvijek, u pojedinim slučajevima bile aktuelne²⁰.

Međutim, najprije su bili podijeljeni spomenuti personalni spisi. Zapravo oni koji se odnose na talijanske građane u bivšoj austrougarskoj upravi dodijeljeni su Italiji, a oni koji su se odnosili na građane Kraljevine SHS dodijeljeni su njoj, što je prirodno.²¹ Čim je spomenuta građa bila izdvojena, napravljeni su detaljni popisi i ona je odmah razasлана na određita: u Split, Šibenik, Biograd n/m i drugdje. Ubrzo je Ivana Galzignu na dužnosti zamijenio dr. Depolo iz Zagreba, pa je otad rad počeo teći normalnim tijekom, jer se Galzigna tada mogao posvema posvetiti radu na podjeli spisa financijske prirode, gdje je surađivao s talijanskim ekspertom Smirichem. No malo kasnije je opet došlo do personalne promjene u delegaciji Kraljevine SHS: Galzigna je morao napustiti sudjelovanje u radu komisije i otići na svoju raniju dužnost u Split, premda je dr. A. Dulibić smatrao da to »uništava sav dosadašnji uspjeh«, jer je delegacija ostala bez stručnjaka za financijske spise.

Prema zaključku XVII. sjednice komisije od 25. rujna 1924. god. trebalo je pri podjeli spisa pravne prirode dati prioritet bilježničkim spisima i onima hipotekarskog ureda. Već tada je došlo do nesuglasica oko pripadnosti pojedinih dokumenata i tumačenja načela Konvencije. Najprije je spor nastao oko podjele tzv. originalnih katastarskih mapa izrađenih 1823. godine. Kako nije bilo moguće naći povoljno rješenje za obje strane, odlučeno je da se to riješi onda kada se izrade pravila za podjelu tzv. historijskih spisa²². Isto tako je podjela knjiga biblioteke bivšeg prizivnog suda komisiji oduzela mnogo vremena zbog određivanja njezine vrijednosti i kompetencija same komisije, premda se radilo o knjigama i raznim periodikama, a ne čisto o arhivskom materijalu. No trebalo je i tu poštivati odredbe Konvencije, koja je obuhvaćala zaista i podjelu knjiga priručnih biblioteka sudova u Zadru. Zato je s pravom naša delegacija zahtijevala da se knjige toga suda dodijele prizivnom sudu u Splitu koji je preuzeo teritorijalne kompetencije biv-

¹⁷ Prema dopisu talijanske delegacije prefekturi u Zadru od 14. lipnja trebalo je dijeliti spise ovih devetnaest ustanova: dalmatinskog namjesništva, kotarskog poglavarstva, zemaljskog odbora, prizivnog suda, pokrajinskog suda, kotarskog suda, državnog odvjetništva (*Procura di Stato*), državnog nadodvjetništva (*Procura superiore di Stato*), pokrajinske direkcije financija, financijskog odvjetništva, financijskog inspektorata, poreznog ureda, evidencionog ureda zemljišnog katastra, katastarskih mapa, direkcije pošta i telegrafa, poštansko-telegrafskog ureda, lučke kapetanije, ureda pomorskog zdravlja i vojničkog ureda (HAZd, korespondencija T, br. 9).

¹⁸ HAZd, zapisnik sjednice IV. od 25. VI. 1924; Rapalski ugovor i sporazumi... str. 43-44.

¹⁹ HAZd, korespondencija D, izvještaj dr. Dulibica od 20. VIII.

²⁰ K. Ivon, Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji, Dalmacija, spomen knjiga, Split 1923, str. 165. — Sredinom XVIII. st. generalni providur Dalmacije F. Grimani nastojao je regulirati zemljišne odnose na kopnenom, novostecenom dijelu pokrajine. Radi uređenja i fiksiranja stvarnog stanja zemljoposjeda tada su izrađene katastarske mape zadarskog, benkovačkog, kninskog i drniškog područja, koje su poznate kao »Grimanijeve mape«.

²¹ HAZd, korespondencija D, zapisnik VI. i IX. sjednice od 30. VI. i 10. VII. 1924.

²² Isto zapisnik XXX. sjednice od 29. IX. 1924.

šeg prethodnika u Zadru, osim područja anektiranog Italiji²³, ali je zbog oprečnih mišljenja ipak dogovoreno poslije dugih diskusija da spomenuta biblioteka ne bude objekt podjele.

Nesuglasice su izbile i prilikom određivanja najmlađeg limita spisa koji podliježu podjeli. Naša delegacija je smatrala da treba dijeliti i spise nastale poslije sklopljenog primirja, što protivna strana nije odmah htjela prihvatiti, dokazujući da su ti spisi produkt djelovanja talijanskih vlasti. Svoje tvrdnje su oni potkrepljivali pozivanjem na čl. 27 stav 2. Konvencije, ali su, kako ćemo vidjeti, ipak spisi dijeljeni kompletno, odnosno sve do dana djelovanja pojedinih ustanova.

Što se tzv. historijskih spisa tiče, nije se našao zajednički jezik. Naši delegati su tvrdili da je ova komisija kompetentna obaviti ovaj posao, dok su Talijani dokazivali suprotno, naglašavajući da će to biti moguće tek onda kada se sačine posebna pravila, kako je to Konvencija stvarno i predvidjela. Na tome se i ostalo. Pravila, čini se, nisu nikada bila izrađena, pa do podjele tih spisa nije ni došlo. U srpnju 1925. god. vlada Kraljevine SHS sastavila je promemoriju u vezi s tim. Po njoj su toj skupini pripadali svi spisi iz perioda od 1409. do 1918. godine. Kako su spisi mletačke i francuske uprave (1806—1813) pripadali Italiji, a oni od 1878. naovamo podliježali općoj podjeli, to su ovdje preostali spisi prve austrijske uprave (1797—1806), obiteljski spisi, spisi ukinutih samostana i gradova²⁴. Međutim prema diskusiji, i prema postavkama Konvencije, historijskim spisima pripadali bi samo oni iz perioda druge austrijske uprave, od 1815. do 1878. godine, jer je Konvencija predvidjela da spisi iz doba mletačke dominacije pripadnu Italiji, dok je naknadno odlučeno to isto i za one iz napoleonske epohe. Stoga dr. Dulibić ispravno zaključuje da »mi ne bi dobili tako važnih akata i dokumenata u historijskom i kulturnom pogledu, da bi rezultat opravdao rad i trošak«. Ako pak Ministarstvo vanjskih poslova drži da treba ipak pristati na prijedloge talijanske delegacije, onda on predlaže da se u buduću komisiju za izradu pravila za podjelu spomenutih spisa postavi stručno najprikladnija osoba²⁵. Koliko nam je poznato, u komisiju koja je kasnije djelovala nije postavljena niti jedna osoba od onih koje je on predlagao kao izuzetno dobre stručnjake za dalmatinsku prošlost, niti nam je poznat učinak njezina rada.

Pored tih nesuglasica komisija za podjelu »arhiva« je od 27. VI, do 22. XI. 1924. godine neprestano radila na svojem primarnom zadatku. Radilo se naime odjednom na podjeli spisa sudskih i financijskih vlasti, te spisa dalmatinskog namjesništva i direkcije pošta i telegrafa u Zadru. U svrhu što bolje i ažurnije obavljenog posla dr. A. Dulibić je samoinicijativno organizirao pomoćne radne sile, nadajući se da će sav posao biti obavljen za tri-četiri mjeseca kontinuiranog rada, ali se u toj prognozi uvelike prevario. On je također nastojao što solidnije organizirati i prijevoz arhivskog materijala u odredišta na teritoriju Kraljevine SHS, iako to nije bilo u njegovoj osobnoj nadležnosti. Nadalje, tražio je od velikog župana splitske oblasti da nastoji angažirati jednog službenika kojemu bi bio povjeren nadzor odnosno rukovođenje poslovima iskrcavanja i smještanja arhivalija na prikladna mjesta, ali ta

²³ Isto, zapisnik XXXVI/2. sjednice od 8. X. 1924.

²⁴ Isto, korespondencija D, br. 102.

²⁵ Isto, br. 58.

njegova nastojanja, na našu veliku žalost, nisu urodila plodom²⁶. Zbog toga nije bilo potrebne koordinacije između naše delegacije i vlasti koje su trebale prihvatiti iz Zadra poslani arhivski materijal, pa i u tome, možda, leži jedan od razloga što se ne zna za sudbinu većeg dijela te građe.

Komisija je u svome radu nailazila na različite materijalne poteškoće. Neki su spisi bili u velikom neredu, dok je bilo slučajeva da su pojedini fondovi bili u takvu stanju da je velik dio građe koju su sa državali podlijegao neophodno prethodnom postupku škartiranja, ali se to tada zaista nije moglo obaviti. Bošković, naš ekspert za političke arhive, smatrao je da se 6/10 spisa iz njegove domene može škartirati a to pokazuje koliko je tom prilikom učinjeno nepotrebnog posla²⁷. Osim toga veliki je župan zahtijevao da se spisi ekspediraju u sanducima, gdje će biti točno popisani materijal koji se u njima nalazi, ali je zbog nedostatka radne snage građa slana brodovima, tamo složena u rastresitom stanju po pozicijama ili vezana u svežnjeve. U sanduke je pakovana samo najvrednija građa. Sve to pokazuje kako je vlada Kraljevine SHS bila krajnje nezainteresirana za podjelu spisa zadarskih »arhiva«. Ipak, to najbolje pokazuje izvještaj velikog župana dr. Perovića, koji se žalio Ministarstvu vanjskih poslova da vodi brigu samo o sastavu komisije, prinadležnostima njezinih članova, a ne i ostalom personalu koji će obavljati zamašni posao oko pakovanja, prijevoza, iskrčavanja i smještaja građe u spremišta.²⁸

No i pored toga je uporni dr. Dulibić uz spomenute eksperte uspio angažirati nekoliko stručnjaka kao ispomoć. Tako su se za podjelu spisa u vezi s rudarstvom koristili uslugama nekadašnjeg tajnika rudarskog ureda Kristijana Vlajkija²⁹, za podjelu katastarskih mapa bio je postavljen Kamilo Ivon, nadzornik iz Splita, za podjelu zemaljskog odbora Simun Benić, bivši upravitelj njegove kancelarije, također iz Splita³⁰, dok je umjesto Galzigne, na prijedlog dr. A. Dulibića, imenovan financijski savjetnik Dinko Bonetti.³¹ Na drugoj strani, neke su dalmatinske ustanove ometale normalan rad naše delegacije neprestanim zahtjevima da im se vrate njihovi službenici iz sastava komisije, kao da bez njih one nisu u stanju uredovati. Isto tako su česte molbe pojedina i bezbrojnih ureda da im se pošalju pojedini dokumenti samo onemogućivale brži napredak posla u vezi s podjelom spisa.

Iako je zaista bilo mnogo nedaća, komisija je ipak obavila vrlo velik posao tijekom prve etape svojega djelovanja. U tom vremenu bili su podijeljeni:

1. kod financijskih vlasti; registri, knjige, prenotacije i spisi kotarske porezne vlasti od 1905. do 1918; registri, dnevници, mape i spisi poreskog ureda od 1915. do 1918; demanijalni (1878—1918) i prezidijalni spisi (1905—1918) pokrajinskih financijske direkcije (ravnateljstva); demanijalni i prezidijalni spisi kotarske financijske direkcije (1978—1918);

²⁶ Isto, br. 31.

²⁷ Isto, br. 41.

²⁸ Isto, br. 42.

²⁹ Isto, br. 41.

³⁰ Isto, br. 83.

³¹ Isto, br. 127.

2. od sudskih arhiva — željezničke knjige s odnosnim mapama, dnevnicima, zbirkom isprava, spisima osnivanja, prijedlozima i korespondencijom; zemljišne knjige 48 poreskih općina sa dnevnicima, registrima, mapama i bilješkama, osim knjiga p. o. Diklo — Kožino, koje su jednim dijelom pripale Italiji, a drugim Kraljevini SHS; zbirka isprava koje se odnose na zemljišne knjige kao i spisi osnivanja svih zemljišnih knjiga; hipotekarne knjige (1812—1918); spisi ostavinskih rasprava; bilježnički spisi od 1863. do 1923, te građanske parnice kotarskog suda u Zadru samo za nekoliko godina;

3. iz registrature dalmatinskog namjesništva: a) spisi registrature od 1878. do 1908. koji se odnose na uređenje vodâ, asanaciju, crkvene gradnje, ceste i mostove. Zatim su podijeljeni spisi u vezi sa željeznicama, elektrifikacijom, baždarstvom, otkupom duhana, arheološkim iskapanjima, historijskim građevinama, pograničnim sporovima oko ispaše i šuma, ribarstvom, poljoprivredom, zadrugarstvom, stručnim školama, akcionarskim društvima i štedionicama, zdravstvom, policijom i izborima; b) iz općeg arhiva sve pozicije koje se odnose na poslove pod a) od 1906. do 1916; c) spisi o melioracijama; d) šumski spisi namjesništva i kotarskog poglavarstva u Zadru; e) spisi demanija; f) protokoli, indeksi i repertoriji od 1878. do 1918. (420 svezaka); spisi građevinskog odjela; h) spisi rudarskog odjela; i) spisi odjela lučkih poslova; j) spisi odjela za diobu općinskih obradivih zemalja; k) spisi agrarnog ureda; l) spisi školskog odjela i m) prezidijalni spisi namjesništva (1878—1918);

4. iz registrature direkcije pošta i telegrafa: prezidijalni spisi, te spisi personalnog, poštanskog, telegrafskog, prometnog, tehničkog i ekonomskog odjela. Također je bila podijeljena knjižnica dotične direkcije;

5. iz registrature zemaljskog odbora bili su podijeljeni prezidijalni spisi, od kojih je glavnina pripala Kraljevini SHS, a samo je manji dio ostao u Zadru, zapravo onaj koji se odnosio na Zadar i Lastovo.

Pri tome je napravljeno 212 popisa podijeljenog materijala, koji su dostavljeni vlastima obiju država³². Kako je pojedina grupa spisa bivala konačno podijeljena, tako je ekspedirana iz Zadra malim brodovima kao najprikladnijim prijevoznim sredstvom za takav teret. Prva pošiljka upućena je brodom »Nina« (vlasništvo Saverija Benića iz Nevidana na o. Pašmanu) 26. VI. 1924. god. u Split tamošnjoj oblasnoj upravi. To su bili spisi dalmatinskog namjesništva od 1909. do 1916. god.; isti su se odnosili na trgovinu, industriju, radničko osiguranje, poljoprivredu, šume, katastarske mape, tehničke projekte, pomoć, politička i dionička društva i drugo³³. Jamačno su tada bili poslani i spisi registrature namjesništva od 1878. do 1908. i prezidijalni spisi iste upravne ustanove iz razdoblja 1909—1916. god. Nešto kasnije, 5. srpnja iste godine, zemaljskom sudu u Šibeniku poslan je jedan sanduk željezničkih spisa: knjiga i mapa iz zemaljskog (pokrajinskog) suda u Zadru.³⁴ Tada je također dostavljeno poreskoj upravi u Biogradu n/m oko vagon težine raznih sudskih arhivalija, a Direkciji pošta u Splitu poslano je približno toliko spisa nejzive prethodnice u Zadru.

³² Isto, izvještaj dr. Dulibića od 20. VIII. (br. 93) i 1. IV. 1925 (br. 222).

³³ Isto, korespondencija D, br. 82-86.

³⁴ Isto, br. 39.

Početak listopada iste godine u Split je otpremljeno preko dva vagona težine spisa dalmatinskog namjesništva i zemaljskog odbora, a potom je bila poslana zemaljskom sudu u Šibeniku pošiljka od šest sanduka spisa bilježničkog arhiva pri zemaljskom sudu i bivše bilježničke komore u Zadru³⁵. Napokon, u isto vrijeme su u Split otpremljeni spisi hipotekarnog ureda unutar bivšeg zemaljskog suda u Zadru i predani tamošnjem višem zemaljskom sudu, te jedan dio spisa zemaljskog odbora i direkcije pošta u Zadru, dodijeljeni oblasnoj upravi odnosno direkciji pošta. Bilo je to ukupno oko tri i pol vagona težine arhivskog materijala.

Malo kasnije je uredu zemljišnog katastra u Biogradu n/m bio poslan jedan sanduk s trigonometrijskim koordinatama i evidencijskim mapama Biograda, Obrovca i Benkovca, te 349 svežnjeva katastarskih operata spomenutih općina, ali je moguće da taj materijal nije ipak u cjelosti ostao u tom mjestu, nego je bio proslijeđen na odnosa određita. Državnom odvjetništvu u Šibeniku bio je poslan jedan sanduk spisa s kaznenim listovima, te mala količina spisa bivšeg kotarskog suda u Zadru kotarskom sudu u Rabu³⁶. Posljednja, nama poznata pošiljka arhivske građe iz Zadra za vrijeme prvog zasjedanja komisije uslijedila je 24. XI. 1924. god., kada je u Split poslana velika količina spisa pokrajinskog školskog vijeća. Doduše, dr. Dulibić kaže u jednom svom dopisu da je dva dana kasnije poslana iz Zadra neka arhivska građa, ali o njoj ne kazuje druge pojedinosti koje bi nas zanimale³⁷.

Sudeći prema napravljenim popisima bilo je iz Zadra upućeno mnogo više arhivske građe, ali iz sačuvane korespondencije i zapisnika nije moguće utvrditi njezinu sudbinu. Jedino je zaista sigurno: popisana i odvojena građa doznačena je Kraljevini SHS, što opet ne daje odgovor na pitanje koje se samo postavlja. Može se jedino pretpostaviti da je ona otpremljena u manja naselja ili u Split nekim prijevoznim sredstvom, koje nije bilo potrebno posebno isticati.

Premda to nije bilo u njezinoj kompetenciji, ta komisija je uz podjelu spisa obavila i podjelu jednog dijela namještaja zadarskih »arhiva«, čiji su spisi bili podijeljeni. Na traženje iz Splita i Šibenika podijeljeni su ormari, police i etažeri pisarnica dalmatinskog namjesništva, hrvatske gimnazije, katastarskih mapa i zemaljskog odbora i poslani tamo kamo je otišla druga arhivska građa u dva spomenuta grada³⁸. Kako su arhivi zemaljskog odbora i hrvatske gimnazije pripali gotovo u cijelosti Kraljevini SHS, to su analogno tome i njoj predani namještaji tih ustanova, dok je od ostalih ustanova ovamo pripao samo jedan dio. Otprema i prijevoz obavljani su bez incidenata i bilo kakve štete, kako tvrdi dr. A. Dulibić.

Zbog pomanjkanja novca, točnije neodobrenih daljih kredita za 1924. god., Ministarstvo unutrašnjih poslova je 6. X. te godine zatražilo od naše delegacije u komisiji da obavi »najbitnije i najvažnije stvari«. Komisija je zaista bila prisiljena završiti najprioritetniji dio posla i prekinuti rad 26. studenoga. Članovi naše delegacije su do kraja toga mjeseca ostali u Zadru očekivajući eventualne dalje naredbe pretpostav-

³⁵ Jedan dio toga materijala je HAZd prošle godine dobio od općinskog suda u Šibeniku.

³⁶ HAZd, korespondencija D, br. 172.

³⁷ Isto, br. 216.

³⁸ Isto, br. 149, 162-164.

ljenih. Kako pak nije došlo do nikakvih izmjena prethodnih naredbi, to su oni i eksperti bili razriješeni dotadašnjih dužnosti³⁹, a da nisu obavili povjeren posao. Većina talijanskih stručnjaka je bila iz Zadra, pa je tamo i ostala. Delegati su se dogovorili da će obostrano nastojati da se što skorije nastavi započeti rad.

Ovdje je potrebno istaknuti jednu vrlo važnu činjenicu. Naime, naša je delegacija primijetila da među spisima dalmatinskog namjesništva koji su podlijegali podjeli nedostaju mnogi vrlo vrijedni spisi koji su se odnosili na stanovište austrijske uprave prema našim nacionalnim aspiracijama, korake koje je ona poduzimala da ih zatomi, te na ulogu talijanaške birokracije u političkom životu Dalmacije posljednjih četrdesetak godina vladavine Monarhije u ovoj našoj pokrajini. Konkretno, među postojećim spisima namjesništva nije bilo dokumenata o hapšenjima za vrijeme prvog svjetskog rata, internaciji, političkim procesima, kolonizaciji Boke kotorske, Majskoj deklaraciji, Tiszinoj posjeti Dalmaciji, aneksiji Bosne i Hercegovine, atentatu u Sarajevu, balkanskim ratovima, Hendelovoj aferi, jezičnom pitanju, omladinskom pokretu, organizaciji »Sokola«, posjetu Franje Ferdinanda i princa Danila Dubrovniku, Riječkoj rezoluciji, te mnogih tajnih spisa⁴⁰. Tada je učinjen pokušaj da se osvijetli sudbina nestalih spisa, ali nije bilo moguće utvrditi ništa određenije. Može se jedino konstatirati da su za ono što nedostaje jednako odgovorne Austro-Ugarska i Italija⁴¹. Jamačno će jednog dana izaći na javu istinska sudbina dotičnog materijala.

Tijekom prvog zasjedanja (rada) komisija je održala ukupno 58 sjednica, od kojih su neke zaista bile samo formalnog karaktera (predaja izdvojenih, podijeljenih spisa dotičnim vlastima), a veći dio sjednica protekao je u radnoj, točnije diskusionoj atmosferi, kako smo to već prije naveli.

IV.

Poslije prestanka rada Komisije u Zadru krajem 1924. god. dr. A. Dulibić je jedini, kao predstavnik naše delegacije, nastavio vršiti svoju dužnost u Šibeniku; vodio je korespondenciju s pretpostavljenima i zainteresiranimima u privatnom smislu. Početkom 1925. god. on je putovao u Split radi pregleda primljenih spisa i njihova smještaja⁴², o čemu ćemo kasnije reći nešto više. Uz to je rješavao eventualnu poštu i pritom očekivao poziv za rad komisije na daljoj podjeli zadarskih arhiva.

Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine SHS smatralo je da nije potrebno da komisija nastavi rad u prijašnjem sastavu, dok je dr. A. Dulibić bio upravo suprotnog mišljenja; mislimo: sasvim opravdano. Naime, on je predlagao da se odmah imenuje pored njega još jedan pravi delegat i barem tri eksperta, kako se posao ne bi odugovlačio. Predlagao je također da se na vrijeme izrade pravila za podjelu »historijskih« spisa, zašto su bila opet potrebna dva eksperta historičara. No dotično je ministarstvo imalo svoju računicu i radilo po svojem na-

³⁹ Isto, br. 150, 201.

⁴⁰ Isto, br. 129, 223.

⁴¹ Isto, br. 224. — Jedan dio spisa tada odnesenih u Austriju vraćen je HAZd-u tek nakon drugog svjetskog rata (D. Foretić, n. d., str. XXXVIII).

⁴² HAZd, korespondencija D, br. 234.

hođenju. Ono je u svrhu štednje predložilo da dužnost eksperata preuzmu naši umirovljenici nastanjeni u Zadru, čemu dr. A. Dulibić nije bio sklon iz čisto stručnih i praktičnih razloga⁴³. Ministarstvo je samo djelomično poštivalo njegovo mišljenje i rješenjem od 26. travnja 1926. god. postavilo Krstu Radimiria iz Splita kao eksperta za spise namjesništva, Petra Novakovića, potpredsjednika višeg zemaljskog suda u Splitu, za sudske spise (mjesto dr. Depoloa) i Dinka Bonettija u prijašnjoj funkciji, naglašavajući potrebu da se posao »uskori, uprosti i izvede s najvećom pažnjom«⁴⁴. Odmah zatim Novaković je imenovan drugim delegatom našeg službenog predstavnništva, dok neophodna pravila nisu zgotovljena i pored svega nastojanja dr. A. Dulibića, pa nije bilo moguće zahtijevati i podjelu tzv. historijskih spisa.

Na osnovi dogovora spomenutog ministarstva i talijanskog diplomatskog poslanstva u Beogradu komisija se trebala sastati 3. srpnja 1926. god. u Zadru, što je stvarno i uslijedilo u ugovoreno vrijeme. Tada se vidjelo da su i Talijani izvršili personalnu promjenu svojeg stručnog dijela delegacije; za podjelu administrativnih (namjesničkih) spisa postavljeni su Rodolfo Valenti, prvi tajnik prefekture i arhivist Alberto Perich, za financije Antonio Smirich, prvi tajnik financija, a za sudske »arhive« poznati nam Tommaso Medich i prokurator Oscare Marcochia. Neko je vrijeme ekspertom za sudske spise fungirao i odvjetnik dr. Pietro Tomino iz Trsta⁴⁵.

Kada su svi eksperti došli u Zadar, komisija je mogla započeti rad. Prema izvještaju rada dr. A. Dulibića od 25. srpnja 1926. god. preostalo je dijeliti još ove spise:⁴⁶

- 1) pri dalmatinskom namjesništvu: spise općeg protokola od 1878. do 1906; spise pokrajinskog i kotarskog ureda vojničkih potpora u Zadru (1914—1923); spise računovodstva (1878—1922) i manje skupine arhivalija koje su se odnosile na feude, zaklade, ugovore, reverse, Crveni križ i drugo;
- 2) kod »arhiva« financijskih vlasti: spise pokrajinske direkcije financija (1878—1904) i spise registrature pokrajinske i kotarske direkcije financija;
- 3) kod sudskih »arhiva«: spise prizivnog, pokrajinskog (zemaljskog) i kotarskog suda u Zadru, državnog odvjetništva, državnog nadodvjetništva i financijskog odvjetništva također u ovom gradu;
- 4) te spise lučke kapetanije i zadarske općine.

Specifičnost naravi neke arhivske građe zahtijevala je neophodno i posebne, specijalizirane stručnjake. Zbog toga su obje strane angažirale eksperte za pojedine struke: s naše strane je za podjelu spisa lučke kapetanije određen lučki službenik Viktor Deberti iz Dubrovnika, a za preostale spise zemaljskog odbora Šimun Benić. Talijani su također zaposlili vrsne stručnjake, pa je rad trebao teći pod zaista stručnom kontrolom. Međutim, odmah je došlo do spora oko podjele knjiga knjižnice prizivnog suda i predaje katastarskih mapa iz 1823. god. Talijanska delegacija je zahtijevala da se sačekaju rezultati sastanka komisije za izradu pravila za podjelu historijskih spisa koja se upravo u to vrijeme

⁴³ Isto, br. 242.

⁴⁴ Isto, br. 245, 246.

⁴⁵ HAZd, korespondencija T, br. 108, 112.

⁴⁶ HAZd, korespondencija D, br. 260.

trebala sastati u Trstu. Našim predstavnicima to nije bilo pravo i smatrali su da to znači povredu čl. 27 Konvencije, što opet nije moralo značiti ispravnost i opravdanost njihova stava u pogledu toga pitanja. No ipak je komisija (ona za izradu pravila) bila zaista sastavljena, konstituirana i započela rad, ali, koliko je nama poznato, nije u ovom slučaju utjecala na djelovanje komisije u Zadru⁴⁷. Svakako, poslije toga je ona prva obavila svoj zadatak.

Tijekom drugog zasjedanja koje je trajalo od 3. srpnja do 8. studenoga 1926. god. komisija u Zadru održala je ukupno 23 sjednice, od kojih je veći dio bio opet samo formalne prirode, a manje meritornog značenja. Ipak nije bilo većih nesuglasica oko podjele pojedine arhivske građe. Čini se da su se naši predstavnici uvjerali u uzaludnost beskrajskih diskusija, pa se više nisu u njih upuštali. Tada je bila sporna, kako smo spomenuli, podjela knjiga priručne knjižnice prizivnog suda i spisi nastali pri radu talijanskih okupacijskih vlasti, dakle poslije 3. studenog 1918. god. Nije postignut sporazum ni što se tiče onih spisa koji su se odnosili na pravo ispaše Dalmacije na ličkim i bosanskim pašnjacima, među kojima se nalazilo spisa starijih od četrdeset godina. Kako su talijanski predstavnici smatrali i njih »historijskim spisima«, to je ovaj predmet bio stavljen in suspenso, ali kasnije, međutim, nikada nije postavljen na dnevni red.

Iz opširnog izvještaja dr. A. Dulibića Ministarstvu vanjskih poslova vidi se da je za vrijeme četveromjesečnog djelovanja druge etape komisije obavljen ipak golem posao. Podijeljena je velika količina arhivskog materijala. U dalmatinskom namjesništvu odvojeni su, podijeljeni i predani Kraljevini SHS ovi spisi: spisi općeg protokola (1888—1905), 1.601 svežanj s oko milijun i pol spisa, svi spisi pokrajinskog vojničkog pripomoćnog povjerenstva (1890—1897) i ureda ratnih invalida (294 svežnja), jedan dio ugovora (11 svežnjeva), spisi zaklada (226 svežnjeva), reversa (3 svežnja) i spisa kotarskog vojničkog pripomoćnog povjerenstva (135 svežnjeva). Iz pisarnica financijskih vlasti podijeljeni su: spisi kotarske financijske direkcije (1878—1918) i prezidijalni spisi pokrajinske financijske direkcije (1878—1918) i pokrajinske (valjda namjesničke) registrature (1906—1920), ukupno 1.246 svežnjeva građe.

Nadalje, kod bivšeg prizivnog suda bili su podijeljeni prezidijalni spisi (1904—1923), 418 svežnjeva i spisi koji su se odnosili na umirovljenje sudskog personala (1878—1923); pri kotarskom sudu svi registri, knjige, isprave i drugi materijal poreske općine Diklo-Kožino, izvršni spisi od 1898. do 1923. god., usve 266 svežnjeva; kod financijskog odvjetništva (državnog pravobranilaštva) podijeljeni su svi spisi od 1878. do evakuacije, te njegova priručna knjižnica, 997 svezaka, od čega je nama dodijeljeno 727, a državnoj prokuri u Trstu ono drugo. Također su tom prilikom podijeljeni spisi kotarskog ureda očevidnosti katastra za p. o. Diklo-Kožino, što nije bilo učinjeno u prvoj etapi djelovanja komisije. Iako to nije bilo u njezinoj izravnoj kompetenciji, ona je preuzela i knjige bivše kotarske učiteljske knjižnice u Zadru (oko 1.000 svezaka) i predala ih kotarskom učiteljskom društvu u Preku, koje je zapravo i

⁴⁷ Dr. Gustav Gregorin iz Ljubljane bio je predsjednikom naše delegacije u komisiji za izradu pravila za podjelu »historijskih spisa« i službeno zatražio od dr. Dulibića izvjesne upute (isto, korespondencija D, br. 254), ali nam nije poznat odgovor dr. Dulibića, odnosno njegov stav, jer nije sačuvana kopija njegova dopisa.

iniciralo dotičnu akciju. Nije, međutim, obavljena planirana podjela spisa lučke kapetanije, zadarske općine i nekih drugih spisa. Možda je to i učinjeno, ali iz sačuvane dokumentacije to nije moguće pozitivno ustanoviti⁴⁸. Nasuprot tome podijeljeni su neplanirano spisi nekih manje značajnih zadarskih ustanova koje smo prije naveli.

Cjelokupni arhivski materijal, oko sedam i pol vagona težine, koji je tada bio dodijeljen Kraljevini SHS, uredno je otpremljen iz Zadra brodom u nekoliko navrata. Uz spise, naravno, dostavljani su podrobni popisi, njih oko 160, koji su najčešće jedini svjedoci nekadašnje egzistencije dotičnog materijala. Najveći dio spisa je bio dostavljen i tada Splitu, 13. studenog 1926. god. Tada su naime otpremljeni spisi pokrajinske i kotarske direkcije financija (272 svež. i 56 knjiga) i smješteni kod tamošnjeg financijskog ravnateljstva (direkcije); tri sanduka i 511 svežnjeva spisa dalmatinskog namjesništva dostavljeno je oblasnoj upravi; 210 svežnjeva i 14 registara predsjedništva prizivnog suda ustupljeno je višem zemaljskom sudu; spisi i knjige priručne knjižnice financijskog odvjetništva (52 svežnja, pet sanduka i 214 protokola i indeksa) dani su na upotrebu tamošnjem nasljedniku ove ustanove⁴⁹. Nekoliko dana kasnije, 6. studenog iste godine, oblasnoj upravi poslano je 78 svežnjeva spisa dalmatinskog namjesništva, 157 svežnjeva spisa i 566 pomoćnih knjiga financijskog odvjetništva istoimenoj ustanovi u Splitu, te konačno višem zemaljskom sudu 80 svežnjeva spisa bivšeg prizivnog suda u Zadru⁵⁰.

Pored toga bilo je dostavljeno kotarskom sudu u Biogradu n/m mnogo materijala: jedan sanduk zemljišnika poreske općine Diklo-Kožino, te 27 svežnjeva spisa koji su se odnosili na iste zemljišnike i k tome još 21 rana knjiga. Istom sudu je, valjda samo privremeno, tada dostavljeno 17 svežnjeva spisa koji su pripadali kotarskom sudu u Benkovcu, 7 svežnjeva onoga u Obrovcu i 13 svežnjeva spisa koje je trebalo dati kotarskom sudu u Preku (tada upravo u osnivanju), pod uvjetom da se oni u skoro vrijeme dostave odnosnim sudskim ustanovama. Čini se da su i neki spisi bivšeg kotarskog suda u Zadru, namijenjeni kotarskim sudovima u Pagu, Rabu, Splitu, Sinju, Dubrovniku, Drnišu i Korčuli, zalutali greškom u Biograd i predani tamošnjem sudu. To se tek naslućuje iz sačuvanih popisa, ali to ipak nije dovoljno za kategoričku tvrdnju.

Tadašnjem sreskom poglavarstvu u Biogradu poslano je 133 svežnja spisa kotarskog vojničkog pripomoćnog povjerenstva, a uredu očevidnosti katastra jedan sanduk spisa koje stručnjaci nisu opisali, te glavnoj carinarnici 222 svežnja i dva sanduka anonimnog materijala⁵¹, jer je Biograd bio Zadru najbliži politički centar, kojemu se arhivska građa mogla lako dovoziti brodom, u nadi da će kasnije biti ekspedirana na prava odredišta.

Stanovite količine spisa dospjele su u gradsku biblioteku i hidrotehnički ured u Splitu, te u građevinsku direkciju u Dubrovniku⁵². Na ža-

⁴⁸ U Historijskom arhivu u Zadru poslije drugog svjetskog rata smješteni su spisi zadarske općine od 1890. do 1943. god. Današnja lučka kapetanija u Zadru ne posjeduje pak, osim nekoliko knjiga, nikakvu dokumentaciju iz austrijskog perioda uprave.

⁴⁹ HAZd, korespondencija D, br. 291.

⁵⁰ Isto, br. 303.

⁵¹ Isto, br. 309.

⁵² Isto, br. 358.

lost, ne zna se čak točno ni to o kojim se zapravo arhivalijama radilo, ali se može s razlogom pretpostaviti da je riječ o građi koja je bila u srodnosti s poslom spomenutih ustanova. Nadalje, komisija je radila i na podjeli nekih sudskih depozita, što nije bilo u njezinu primarnom planu rada. Naime, takvi predmeti pri kotarskom sudu u Korčuli, koji su se odnosili na stanovnike Lastova, tada građane Italije, bili su podijeljeni i predani njihovom nadležnom sudu. Slično je učinjeno i s depozitima jugoslavenskih građana, a koji su bili pohranjeni kod bivšeg kotarskog suda i tadašnjeg građanskog i krivičnog suda u Zadru (Tribunale civile e penale).

Treba spomenuti i to da su početkom studenog 1926. god. talijanski predstavnici zatražili od Historijskog arhiva u Dubrovniku one spise i dokumente koji se odnose na otok Lastovo, a koji bi, navodno, Italiji trebali poslužiti u administrativne svrhe. Naša delegacija, naravno, nije za to htjela ni čuti pod opravdanom motivacijom da Dubrovnik u posljednje vrijeme nije bio niukakvom smislu središte spomenutog otoka, a da bi stariju građu, eventualno, trebalo dijeliti na osnovi pravila za podjelu historijskih spisa. Na sreću, kako se čini, takva pravila nisu bila donesena, te nije došlo do podjele dokumenata Dubrovačkog arhiva.

Poslije četveromjesečnog djelovanja komisija je 8. studenog iste godine ponovno prekinula rad. Zbog vrlo teških uvjeta prijevoza spisa i nastalih kratkih zimskih dana, kao i potrebe da se napokon riješi pitanje podjele tzv. historijskih spisa, delegati obiju strana su se suglasili da se privremeno prekinu rad. Istodobno je dogovoreno da će predsjednici delegacija zajednički odlučiti kada će nastaviti posao na podjeli još nekih preostalih fondova koji su smatrani velikim historijskim vrijednostima. To se odnosilo u prvom redu na tzv. »historijske spise« i katastarske mape iz 1823. god.

Iako je na raspustu komisije izražena obostrana želja da se rad, za koji je trebalo, po mišljenju dr. Dulibića, još oko četiri mjeseca, nastavi negdje u proljeće iduće godine, do nastavka te akcije ipak više nikad nije došlo. Istina, dr. A. Dulibić je sve do početka 1929. god. vodio povremeno korespondenciju u vezi s podjelom »arhiva« u Zadru, ali je otada prekinuta svaka konkretna aktivnost s tim u vezi.

V.

Ordrebnom čl. 30. spomenute Konvencije za opće sporazume Kraljevina SHS je bila dužna pažljivo i brižno čuvati dodijeljeni arhivski i registraturni materijal. Obje države su se uzajamno obvezale da će jedna drugoj dopustiti uviđaj, prijepis ili fotokopiranje zanimljivih dokumenata, pa je bilo neophodno da se taj sav materijal smjesti na sigurno i prikladno mjesto, da se sredi prema važećim arhivskim načelima i propisima, na čemu je naročito inzistirao dr. A. Dulibić. Naime, rekli smo već da je on početkom 1925. god. putovao specijalno u Split radi pregleda tamo dopremljenih spisa i zatekao gotovo očajno stanje, pa odatle i rezultira njegov vapajni zahtjev za pravilan i dostojan tretman te građe. Tada su (1925) spisi u Splitu još uvijek ležali nagomilani po raznim skladištima i potkrovljima, pa je stoga svako njihovo konzultiranje bilo nemoguće, premda su tamo dopremljeni jedino zbog ope-

rative. Takvo stanje se moglo čak pogoršati ako se ubrzo, kako je to predviđao dr. A. Dulibić, ne poduzmu potrebne zaštitne mjere, što opet nije bilo u skladu s odredbama Konvencije.

Takvo kritično stanje arhivalija smještenih u Splitu bilo je već tada poznato članovima talijanske delegacije, koji su, istina, dali usmeni prigovor, ali je žalibože ostalo samo na tome. Jamačno bi njihov energičniji protest urodio plodom i prisililo vlasti Kraljevine SHS na poštovanje odredaba Konvencije odnosno na brigu oko dodijeljenog arhivskog i registraturnog materijala. Da bi se dotična građa zaštitila od propadanja, dr. A. Dulibić je višim vlastima predlagao da se sagradi posebna mala zgrada u Splitu, koja bi se prema potrebi mogla nadograđivati. On je također tražio od Ministarstva vanjskih poslova i to da se za građu koja je 1926. god. trebala prispjeti u taj grad pronađe prikladan prostor za njezin privremeni smještaj⁵³, ali se Ministarstvo oglušilo na te opravdane i vrlo korisne molbe. Dapače, ono je tada otvoreno izjavilo da će se teško moći udovoljiti obvezama koje nameću spomenute odredbe Konvencije, jer, kako rekoše, »nas sve to skupo stoji«. Nadalje, ono je izrazilo uvjerenje da je preuzeto mnogo onih spisa koji nisu »ni od potrebe ni od važnosti« i smatralo je čak da nije potrebno naročito inzistirati na daljoj podjeli spisa, pošto su »naše vlasti u neprilici kamo da smeste arhive koje su poslate iz Zadra«, dok su, na drugoj strani, »u Zadru one izvrsno pohranjene i lako pristupačne svakom«⁵⁴. Da je ono tako mislilo nekoliko godina prije, ne bi bilo ni došlo do dotične podjele spisa, što bi u krajnoj liniji, gledano s današnjeg aspekta, bilo kudikamo bolje.

Primjer Splita sam po sebi nameće logično i opravdano pitanje: kad je tako postupljeno sa spisima u velikom upravnom središtu, gdje je bilo svakako ljudi od autoriteta i znanja, što je onda bilo drugdje, gdje nije bilo ni najosnovnijih uvjeta za čuvanje materijala takve vrste? Naravno, možemo samo zamisliti njihov negativan tretman i bijedno stanje. Kakav je pak bio odnos birokracije Kraljevine SHS prema vrijednoj arhivskoj građi, koja je predstavljala i administrativnu i kulturnu baštinu, može nam najbolje poslužiti činjenica da je za neke njezine visoke funkcionare ona bila obično »stara kartušina«, »bezvrijedni i suvišni papirni balast«. Stoga se i nije čuditi onda tolikom nemaru prema dodijeljenim arhivalijama. No ne smijemo jedino u tome tražiti uzroke propadanju i nestanku velikog dijela tih spisa, nego je tome jednim dijelom krivo i materijalno siromaštvo mlade balkanske kraljevine, koja nije bila u mogućnosti podmiriti potrebne troškove. Dopuštamo da je među dospjelim materijalom bilo i nešto bezvrijednog, registraturnog materijala, ali je svakako velika većina dotične građe značila pravu dragocjenost za znanost. Možda bi ipak bilo mnogo bolje da je vlada Kraljevine SHS prije, odnosno na vrijeme, shvatila iznesenu konstataciju, da se spisi u Zadru izvrsno čuvaju i da su zapravo lako dostupni zainteresiranim, bilo administraciji bilo znanstvenicima. Preostaje nam da se tješimo opravdanom činjenicom da je podjela bila zaista neophodna za normalni kontinuitet administrativnog uređivanja Dalmacije. Greška je učinjena i u tome što su arhivalije bile razasute

⁵³ Isto, br. 229.

⁵⁴ Isto, br. 314.

po mnogim gradovima i po mnogim ustanovama, što je pogodovalo gubljenju i nestajanju spisa. Svakako bi bilo mnogo korisnije i pravilnije da se sva ta građa, makar za izvjesno vrijeme, pohranila na jedno mjesto, te da se angažiralo jednu ili više osoba koje bi udovoljavale željama i potrebama eventualnih stranaka i brinule se oko čuvanja cjelokupnog materijala. Međutim, tako to izgleda gledano današnjim očima.

VI.

I konačno da zaključimo. Razasutost ovog arhivskog materijala i nebriga oko njegova čuvanja uzrokovali su vrlo teške posljedice. Naime, veći dio građe koja je bila poslana u Split, Šibenik, Biograd i druga mjesta, koliko nam je danas poznato, nestao je na razne načine. Čini se da je najviše arhivalija nastradalo u Splitu od požara, a na drugim mjestima uglavnom zbog nemarnosti vlasti, točnije uskraćivanja materijalnih sredstava za njihov smještaj i čuvanje. Na taj način ostali smo zauvijek bez mnogih nenadoknadivih arhivskih materijala. To naročito vrijedi za gotovo kompletan »arhiv« zemaljskog odbora, te spise registrature dalmatinskog namjesništva, gdje su se nalazili podaci o cjelokupnom životu pokrajine u drugoj polovini prošlog i početkom našeg stoljeća. Iako nisu dijeljeni samo njegovi fondovi, ipak je podjelom spisa najviše pretrpio današnji Historijski arhiv u Zadru (nekada Namjesnički arhiv), čiji su neki važni fondovi time ostali više nego krnji, jer im sada nedostaje većina spisa i kompletne pomoćne knjige od 1878. god. do propasti Austro-Ugarske.

Istina, neki su od spisa tada dodijeljenih Kraljevini SHS poslije drugog svjetskog rata povraćeni Historijskom arhivu u Zadru. Takav je bio slučaj sa spisima građevinskog odjela namjesničke registrature, vraćenih od arhitekta Marasovića 1949. god., te nešto spisa zemaljskog odbora i nekih drugih ustanova. Zahvaljujući profesoru Stipčeviću, spašen je jedan dio spisa pokrajinskog školskog vijeća⁵⁵. Prošle godine je posredništvom Sabirnog centra u Šibeniku u Zadar vraćen iz današnjeg općinskog suda u Šibeniku jedan dio spisa zemaljskog suda u Zadru⁵⁶.

Onda je doista bila podijeljena arhivska (registraturna) građa velikog broja zadarskih administrativnih, pravosudnih, financijskih i drugih institucija, kao i današnjeg Historijskog arhiva. Kako smo i prije naglasili, neki arhivi gotovo su kompletno pripali Kraljevini SHS, a samo su manjim, neznatnim dijelom ostali u Zadru. Za veći dio spisa odnesenih iz Zadra ne zna se njihova sudbina. Sigurno je nešto od toga zabačeno negdje u Splitu, Šibeniku i manjim sudovima Dalmacije. Kako je tek mali dio toga materijala vraćen u Zadar, to postoji mogućnost pronalaska još onih spisa koji anonimno leže negdje u potkrovlju ili podrumu. Potrebno je stoga poraditi na pronalaženju dotične građe, ako već nije uništena.

⁵⁵ D. Foretić, n. d., str. XXIX.

⁵⁶ Tu se zapravo radi o 31 svežnju kaznenih spisa bivšeg zemaljskog suda (1881-1895) i 10 svežnjeva bilježničkih spisa iz početka druge polovice prošlog stoljeća.

RIASSUNTO
RIPARTIZIONE »DEGLI ARCHIVI« DI ZARA TRA L' ITALIA
ED IL REGNO SHS (1924—1926)

Dopo la prima guerra mondiale, dappertutto, e specialmente negli stati formati sulle rovine della monarchia arburgica, era necessaria la divisione degli archivi e degli archivi correnti per poter continuare il lavoro negli uffici statali ed altri. Questo si riferisce, per lo più, al Regno SHS, perchè una parte dei nostri paesi apparteneva all'Italia. Come Zara, fino allora centro amministrativo della Dalmazia, dopo Rappallo, appartenne all'Italia, bisognava, per la continuità del lavoro dei tribunali ed altre amministrazioni, trasferire, ad altri centri amministrativi, la documentazione, la quale era indispensabile per la soluzione di molti problemi vitali, privati e pubblici.

Perciò nel 1923. era costituita la commissione mista italo-iugoslava, la quale doveva ripartire gli archivi dalmati, cioè, dividere gli atti dell' Archivio di Zara e di altre amministrazioni e tribunali. La stessa commissione ha fatto questo lavoro in due tappe nel 1924. e 1926. In quest'occasione, la maggior parte degli atti dal periodo 1878. al 1923., che si riferiscono al territorio della Dalmazia, appartenne al Regno SHS. Gli atti che si riferiscono alla città di Zara con i suoi dintorni e l'isola di Lagosta, rimasero a Zara.

Il Regno SHS era obbligato di conservare gli atti ripartiti. I due Stati si sono accordati di concedere agli studiosi e ad altre parti di fare copie e fotocopie degli atti a loro interessanti. Perciò era necessario mettere gli atti in un posto sicuro e adatto. Purtroppo, la maggior parte degli atti, specialmente quegli portati a Spalato, erano inaccessibili agli scienziati e ad altri, perchè erano dispersi nei vari magazzini, e l'indolenza dello stato di conservare e di proteggere l'eredità culturale hanno causato la loro rovina.

Tale modo di trattare quest' eredità e le cause belliche hanno fatto irreparabili danni per la nostra scienza in generale.